

Aşur ƏLİYEV
Dosent
Vəfa MƏMMƏDOVA
Magistrant

UNIVERSAL ONLUQ TƏSNİFAT (UOT) CƏDVƏLLƏRİNİN AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİNƏ DAIR

Azərbaycan Respublikası müstəqillik və suverenlik yolu ilə irəlilədiyi indiki şərait, cəmiyyətdə baş verən siyasi-iqtisadi dəyişikliklər sübhəsiz ki, kitabxana işinə də öz təsirini göstərir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında kitabxana cəmiyyətin mədəni quruculuğunda mühüm rol oynayan mədəni-maarif və elmi-informasiya müəssisəsinə çevrilmişdir. Kitabxanalar əhali arasında elmi biliklərin yayılmasında, oxucuların mənəvi, estetik dünyagörüşünün formalaşmasında fəal iştirak edən elmi-informasiya və maarif ocaqlarıdır. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyidir" [1].

Müasir dövrdə heç bir cəmiyyətdə elm, texnika, təhsil və mədəniyyətin bütün sahələri ümumbəşəri və milli kitabxana informasiya sərəvətlərindən istifadə edilmədən inkişaf edə bilməz.

Bəşər cəmiyyətinin ən böyük nailiyyətlərindən olan kitab və digər informasiya bazaları cəmiyyətin intellektual potensialının inkişafının qüdrətli vasitəsi kimi nəsildən-nəslə məhz kitabxanalar vasitəsilə çatdırılır. Hazırda kitabxana işi cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının ən mühüm atributlarından biri kimi getdikcə mürəkkəbləşən, müasir texnika və texnologiyaya əsaslanan fəaliyyət sahəsi kimi formalaşmaqdadır.

Təsadüfi deyildir ki, "Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"-nda (1999, 12 mart) göstərilir ki, "Kitabxana – elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutdur" [8, s.1]. Dünya kitabxanaçılıq təcrübəsi sübut etmişdir ki, kitabxana işinin təşəkkül tapması həlledici dərəcədə bu mürəkkəb prosesin, yəni informasiya-axtarış sisteminin elmi təşkilindən asılıdır.

Kitabxanaların cəmiyyətin sosial-siyasi və iqtisadi həyatına təsiri birinci növbədə onların fondlarında olan müxtəlif növ sənədlər haqqında operativ məlumat verən informasiya-axtarış sistemlərindən və onların vəziyyətindən asılıdır. Sənəd fondlarının vahid qaydada düzülüşündə, onlardan abonentlərin səmərəli istifadəsinin təşkilində, bir sözlə kitabxanaların bütün iş prosesinin həyata keçirilməsində müasir kitabxana təsnifatı cədvəllərinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış, öz üstünlüklərini təsdiq etmiş müasir kitabxana təsnifatı sistemləri içərisində ən geniş yayılanları Amerika kitabxanaşünası M. Düinin (1876) "Onluq Təsnifatı", "ABŞ Konqres Kitabxanasının təsnifat cədvəlləri", Hindistan kitabxanaşünası Ş. Ranqanatanın "İki nöqtə (faset) sənəd təsnifatı", "Universal Onluq Təsnifat" (UOT) və 60-cı illərdə rus kitabxanaşünası tərəfindən yaradılmış "Kitabxana-Biblioqrafiya Təsnifatı" cədvəlləridir [9, s. 204].

Müasir kitabxana təsnifatı sistemləri içərisində ən geniş yayılmışı "Universal Onluq Təsnifat" (UOT) cədvəlləridir. UOT cədvəlləri XIX əsrin axırlarında Beynəlxalq Sənədsünəşlik Federasiyasının baniləri Pol Otle və Anri Lafonten tərəfindən yaradılmışdır. Onlar 1892-ci ildən başlayaraq hüquq məsələlərinə dair beynəlxalq biblioqrafiya yaratmağa başlamışdılar. Onlar həmçinin, texniki elmlərə dair tam biblioqrafiya yaratmağı da qarşılıqlarına məqsəd qoymuşdular. Toplanmış biblioqrafik məlumatların sistemləşdirilməsi zamanı onlar mühüm çətinliklərlə qarşılaşmış və uzun axtarışdan sonra P.Otle və A.Lafonten biblioqrafik təsvirlərin sistemləşdirilməsində M. Düinin təsnifat sistemindən istifadə etmək qərarına gəlmişlər. Lakin, sənədlərin təsnifləşdirilməsində müəyyən çətinliklərlə rastlaşmışlar.

1897-ci ildən başlayaraq P.Otle və A.Lafontenin rəhbərliyi altında "Universal Biblioqrafik repertuara dair rəhbərlik" adı ilə təsnifat cədvəlləri hissə-hissə nəşr edilməyə başlayır və 1905-1907-ci illərdə təsnifatın ilk nəşri fransız dilində başa çatdırılır. 1927-1933-cü illərdə yenidən işlənmiş 2-ci nəşri, 1933-1954-cü illərdə isə 3-cü tam nəşri çap olunur. İkinci nəşrdən sonra təsnifat fransız dilində "Universal Onluq Təsnifat" (UOT) adlandırıldı [3, s.151]. Hazırda UOT cədvəlləri dünyanın 60-dan çox ölkəsində 110 ildir ki, tətbiq edilir. Çünki, UOT universaldır, istifadə üçün asan və əlverişlidir.

Beləliklə, UOT-un hərfi mənası "universal" anlayışı hərtərəfli və bütün kitabxanalarda tətbiq edilən, onluq rəqəmlər prinsipinə əsaslandığına görə, təsnifat isə bütün bəşəri bilikləri sistemləşdirilmiş şəkildə şöbə, yarımşöbə, rubrika və yarımrubrikalarla düzöldüyünə isnad edir. UOT cədvəllərinin son təkmilləşdirilmiş variantında (2001-ci il Rus etalonu) şöbələr aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

- 0 Ümumi şöbə
- 1 Fəlsəfə. Psixologiya.
- 2 Din. Teologiya. Ateizm.
- 3 İctimai elmlər.
- 4 Şöbə 1962-ci ildən boşdur.
- 5 Riyaziyyat. Təbiətşünaslıq elmləri.
- 6 Tətbiqi elmlər. Tibb. Texnika.
- 7 İncəsənət. Dekorativ-tətbiqi incəsənət. Fotoqrafiya. Musiqi.
- Oyunlar. İdman.
- 8 Dilçilik. Filologiya. Bədii ədəbiyyat. Ədəbiyyatşünaslıq.
- 9 Coğrafiya. Tərcümeyi-hallar Tarix. [2, s. 3].

Rusiyada Universal Onluq Təsnifat cədvəlləri, əsasən, 1921-ci ildən tətbiq edilməyə başlanmışdır. Rusiya Baş Siyasi Maarif İdarəsinin 1921-ci il 12 yanvar tarixli qərarı ilə bütün kitabxanalarda UOT-un Brüssel variantının tətbiqi vacibliyi bildirilmişdir [4, s.109].

Baş Siyasi Maarif İdarəsinin 1921-ci il tarixli qərarından sonra Rusiyada bir çox kitabxanaşünaslar UOT-u yenidən işləyərək bir sıra əlavələr və dəyişikliklər edərək elmi və texniki kitabxanalarda tətbiq edilməsinə nail oldular. Onlardan E.N.Dobrynskinin 1923 və 1930-cu illərdə, N.V.Rusinovun 1924 və 1944-cü illərdə Onluq təsnifat sistemlərini göstərmək olar.

Rus dilində UOT-un ilk tam nəşri 1963-1964-cü illərdə çap edilmişdir. İkinci tam nəşri rus dilində 1969-1971-ci illərdə 6 buraxılışdan ibarət çap edilmişdir. Bu tam nəşr təbiətşünaslıq və texniki elmlərinə dair sənədlərin təsnifləşdirilməsi üçün beynəlxalq normalara cavab verən nəşr olmuşdur. UOT-un üçüncü nəşri 1979-1986-cı illərdə, 4-cü tam nəşri isə 1995-2001-ci illərdə çap edilmişdir [4, s. 2]. Lakin, göstərilən variantların nəşrinə qədər rus kitabxanaşünaslarının hazırladığı mövcud nəşrlərdən istifadə olunurdu.

“Universal Onluq Təsnifat” (UOT), Azərbaycanda ötən əsrin 20-ci illərinin ortalarından başlayaraq həm kütləvi, həm də elmi-xüsusi kitabxanalarda geniş tətbiq edilməyə başlamışdır. Çünki, keçmiş Sovetlər İttifaqında qəbul edilmiş qərarlar müttəfiq respublikalarda məcburi yerinə yetirilirdi.

Azərbaycanda onluq təsnifata dair vəsaitlər hələ 20-ci illərdən müxtəlif variantlarda çap olunmağa başlanmışdır. 1922-ci ildə kitabxana işi sahəsində tanınmış mütəxəssis Ə.Ə.Səidzadə tərəfindən “El kitabxanalarında kitablar necə yazılmalı və təsnif edilməlidir?” adı ilə metodik vəsait buraxılmış və burada ilk dəfə olaraq onluq təsnifatın qısa sxemi verilmişdir. Bundan əlavə Baş Siyasi Maarif İdarəsi tərəfin-

dən buraxılmış “Onluq təsnifat və onun müxtəlif tipli kitabxanalarda tətbiqi” adlı vəsait 1925 və 1926-cı illərdə Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur. Sonralar Azərbaycan kitabxanaşünası M.H.Rzaquluzadə tərəfindən 1927, 1932 və 1939-cu illərdə “İkirəqəmli cədvəl” (Ketter üsulu ilə), 1938-ci ildə isə kiçik kitabxanalar üçün Azərbaycan dilində “Onluq təsnifat” nəşr olunmuşdur [9, s. 110].

Bütün bunlar göstərir ki, Universal Onluq Təsnifat Azərbaycan kitabxanalarında geniş tətbiq olunurdu. Hətta 40-cı illərin sonuna və 50-ci illərin axırlarına qədər M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının Bədii ədəbiyyat şöbəsində sistemləşdirmə UOT-la aparılmışdır.

Onluq Təsnifatın quruluşundakı nöqsanları qismən aradan qaldırmaq məqsədilə L.N.Tropovski orijinal təsnifat yaratmaq, mövcud quruluşa uyğunlaşdırmaq üçün onu yenidən işlədi və bu cədvəllər 1938-ci ildə nəşr olundu. Bu cədvəllərin nəşrindən sonra artıq keçmiş Sovetlər ölkəsində bütün kütləvi kitabxanalar bununla işləməyə başladı. Beləliklə, kütləvi kitabxanalar demək olar ki, 40-cı illərdən sonra UOT-dan istifadə etməmişlər.

UOT-dan, eləcə də, respublikamızın elmi və xüsusi kitabxanalarında geniş istifadə edilmiş və edilməkdədir. Çünki, elmi və xüsusi kitabxanaların fondunun məzmunu, mövzu genişliyi, elmi və ideya istiqamətinə, nəşr olunma müddətinə, keyfiyyətinə, məqsədinə və s. görə müxtəlifdir. Sənədlərin UOT cədvəlləri əsasında sistemləşdirilməsi, kataloqlaşdırılması fondun məzmununu tam açmağa xidmət edir, mütəxəssis oxuculara kitab seçməkdə kömək edir və onların informasiya tələbatının ödənilməsinə operativləşdirir. Çünki, UOT universaldır və o bütün elm sahələrini kiçik detallaşdırma dərəcəsinə qədər aparmağa imkan verir.

UOT Azərbaycanın ilk texniki ali təhsil ocağı hesab edilən Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının elmi kitabxanasında istifadə olunmuşdur. ADNA özü 14 noyabr 1920-ci ildə Azərbaycan İnkilab Komitəsinin “Bakıda Politeknik İnstitutunun yaradılması haqqında” dekreti ilə yaradılmışdır. ADNA yarandığı vaxtdan da onun Əsaslı kitabxanası yaranmışdır. Əsaslı kitabxana 1920-ci ildə Bakı texniki məktəbinin kitabxanası əsasında təşkil edilmişdir. Kitabxana yaradılarkən fondunda 6500 nüsxə çap məhsulu və 300 oxucusu olmuşdur. Hazırda kitabxananın fondunda 867858 nüsxə sənəd vardır ki, ondan 6905 nəfər oxucuya xidmət göstərilir. Yeganə kitabxanadır ki, 20-ci illərdən fondunun sistemləşdirilməsində UOT-dan istifadə etmiş, sənədlərin predmetləşdirilməsi və predmet kataloqu təşkil etmişdir [2, s.4].

Respublikamızda UOT-dan daha geniş istifadə edən kitabxanalardan biri əsası 1923-ci ildə qoyulan, 2000-ci ildə 80 illik yubileyi qeyd edilən, 1930-cu ildə "Neftçi klubu" kitabxanasının bazasında ölkənin ilk elmi-texniki kitabxanası Azneft Mərkəzi-texniki kitabxanası yaradılmışdır. 1957-ci ildə bu kitabxana Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasına çevrilir. Əslində bu kitabxananın yaranması professor A.Xələfovun kitabında 1925-ci il kimi verilmişdir [7, s.7].

Hazırda RETK-nın fondunda 14.811643 nüsxə sənəd vardır ki, bundan 339509 nüsxəsi kitablar, 12.3260. nüsxəsi patent fondu 928858 nüsxəsini isə standart fondu təşkil edir ki, bundan da 24960 nəfər oxucu istifadə edir [8.-S. 7]. Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasında texnikanın bütün sahələrini əhatə edən sənədlər Universal Onluq Təsnifat üzrə sistemləşdirilərək kataloqlaşdırılmış və 9 müxtəlif kataloq sistemi yaradılaraq mütəxəssislərin istifadəsinə verilmişdir.

Respublikamızda Universal Onluq Təsnifat cədvəllərindən daha səmərəli istifadə edən və öz ənənələrinə sadıq qalan kitabxanalardan biri də Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin Əsaslı Kitabxanasıdır.

Tibb Universiteti tarixi baxımdan 1919-cu ildə təsis edilmiş Bakı Dövlət Universitetinin varisidir. ADTİ Azərbaycan SSR XKS-nin 19 iyun 1930-cu il tarixli 287/99 sayılı qərarı ilə ADTİ adı ilə yaradılmışdır, 1991-ci il 4 fevral tarixli 94 sayılı qərarı ilə bu təhsil ocağı Universitet statusu almışdır. ADTU-nun əsaslı kitabxanası da Universitet yaranan ildə, 1930/1931-ci tədris ilində kitabxananın 18066 nüsxə, hazırda isə 670099 nüsxə tibbin müxtəlif sahələrini əhatə edən sənəd toplanmışdır [6, s.8].

Azərbaycanın bu elmi kitabxanalarından başqa 50-ci illərin sonuna qədər demək olar ki, bütün tədris, elmi və xüsusi kitabxanalarında sənədlərin sistemləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması Univesal Onluq Təsnifatın müxtəlif sahəvi variantları əsasında həyata keçirilmişdir. Lakin, 60-cı illərin əvvəllərində yeni Sovet Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı cədvəlləri UOT-un elmi-xüsusi kitabxanalarda təbliğini məhdudlaşdırdı. Çünki, bu təsnifat cədvəlləri 60-cı illərin əvvəllərindən məcburi olaraq tətbiq edilməyə başlandı.

Lakin, keçmiş SSRİ-də xalq təsərrüfatının, elmi-texniki tərəqqinin durmadan inkişafı, müxtəlif sahələrdə çalışan informasiya tələbatçıların mürəkkəb və çoxsahəli sorğularının tam ödənilməsində informasiya orqanları və elmi-texniki kitabxanalar qarşısında duran vəzifələri nəzərə alaraq SSRİ Nazirlər Soveti 1962-ci il 11 may tarixli "Ölkədə elmi-texniki məlumatın yaxşılaşdırılması haqqında" qərar qəbul etdi. Bu qərara müvafiq olaraq UOT ölkədə təbiətşünaslıq və texniki ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsində, texniki, tibb, kənd təsərrüfatı kitabxa-

nalrı və elmi-texniki informasiya orqanları üçün vahid təsnifat sistemi kimi qəbul edilmişdir [9, s.115]. Qərardan sonra SSRİ-də o cümlədən müttəfiq respublikalara UOT-dan istifadə edən kitabxanaların sayı xeyli azaldı.

Azərbaycanda 1962-ci il 11 may tarixli qərardan sonra beş elmi və texniki kitabxana sənədlərin sistemləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması işində UOT-dan səmərəli istifadə edir. Bu kitabxanalara misal olaraq ADNA-nın, ADTU-nun, RETK-nın kitabxanalarını və Respublika Tibb Kitabxanasını göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində ölkəmizdə demokratik hüquqi dövlətin formalaşması, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması və dünya informasiya məkanına inteqrasiya olunması vəzifələri və tətbiq edilən Sovet KBT sisteminin dəyişməsi və dünya kitabxanalarında geniş tətbiq edilən UOT sisteminə keçirilməsi problemi aktuallaşdırır. Düzdür KBT cədvəllərindən UOT sisteminə keçirilməsi olduqca mürəkkəb problemdir. Çünki, bu problemin həlli bir çox nəzəri, metodiki və təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Nəticə etibarilə qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın istər elmi, istərsə də, kütləvi kitabxanalarında sənədlərin sistemləşdirilməsi, kataloqlaşdırılması üçün təsnifat cədvəllərinin təkmilləşdirilməsi müasir dövrün aktual problemlərindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanasında çıxışı // Azərbaycan.- 1995.-6 iyun.*
2. *Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası: 2000.-B., 2000.-94 s.*
3. *Эйделман Б.Ю. Библиотечная классификация и систематический каталог: Учебное пособие.-М.: Книга, 1977.-312 с.*
4. *Əliyev A. Universal Onluq Təsnifatı (UOT) cədvəllərinin "Əsas anlayışlar cədvəllərində edilən dəyişikliklər" // Yeni nəşrlər.-2005.-№2-4*
5. *Əliyev A.M. Universal Onluq Təsnifat (UOT) yaranması, quruluşu və təşkili prinsipləri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.- 1998.- №1.-S. 65-73.*
6. *Əmiraslanov Ə., İslamzadə F. Azərbaycan Tibb Universiteti: 1930-2000.-B.: Təbib, 2000.-348 s.*
7. *Xələfov A. Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası (1930-2000): Kitabxananın 70 illiyinə həsr edilmiş qısa очерк.-B., 2000.-36 s.*
8. *Azərbaycan Respublikasının Kitabxana işi haqqında qanunu.-B., 2005.-24 s.*

9. *Kitabxanaşünaslıq: (kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti / prof. A.Xələfovun red. ilə.-B.: Universiteti nəşriyyatı, 1996.- 211 s.*

Ашур Алиев
Вафа Мамедова

О ПРИМЕНЕНИИ ТАБЛИЦ УДК В БИБЛИОТЕКАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

В статье дана краткая история возникновения и использования УДК в библиотеках Республики с начала XX века, сформулирован ряд исторических дат о внедрении данной классификационной системы в научных и массовых библиотеках Азербайджана. Приведено несколько статистических данных.